

УДК 373.3/5.091.64:027.8(477)»185/192»:930.2

О.С.ПОКУСОВА,
аспірантка
(м.Київ)**Педагогічні засади роботи шкільних бібліотек в Україні (друга половина XIX ст. – 20-ті роки XX ст.): історіографічна і джерельна основа дослідження**

У статті проаналізовано історіографічну і джерельну основу дослідження педагогічних засад роботи шкільних бібліотек в Україні (друга половина XIX ст. – 20-ті роки XX ст.). Простежено умови розвитку історіографії зазначеної проблеми. Проаналізовано праці радянських, російських та українських істориків педагогіки та істориків, висвітлено їхні педагогічні та історичні погляди щодо розвитку учнівських книгозбірень зазначеного періоду. Схарактеризовано дібрані джерела дослідження, а також визначено перспективи у вивченні запропонованої проблеми.

Ключові слова: історіографія проблеми, джерельна основа, історико-педагогічні дослідження, шкільні бібліотеки України.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Нині невіддільною складовою історико-педагогічних досліджень є вивчення історіографії досліджуваної проблеми. Такий підхід обстоюють українські вчені в галузі історії педагогіки (Л.Березівська, Н.Гупан, Н.Дічек, О.Сухомлинська та ін.), адже вивчення історіографії конкретної проблеми дає можливість з'ясувати вже зроблене в науці в конкретному напрямі, осмислити переваги й недоліки попередніх наукових розвідок, виявити джерельну основу, визначити мету, завдання й наукову новизну здійснюваного дослідження.

Формулювання цілей статті... Метою статті є здійснення аналізу історіографії та систематизований огляд джерельної основи проблеми роботи шкільних бібліотек в Україні другої половини XIX ст. – 20-х років XX ст.

Виклад основного матеріалу... Згідно з розробленою нами періодизацією розвитку шкільних бібліотек в Україні досліджуваного періоду, історіографію даної проблеми умовно поділяємо на два періоди: I – 30-ті–80-ті роки; II – 1990 рік – донині.

У 30–40-ті рр. XX ст. історія бібліотечної справи вивчалася дуже вибірково: в центрі уваги радянських дослідників перебувала тільки діяльність бібліотек революційних організацій. У цьому потоці виділялися присвячені вивченню публічних бібліотек дореволюційної Росії роботи бібліотекознавців А.Громової, Н.Фрідьевої. Однак у цих дослідженнях розглядалася переважно історія публічних бібліотек, шкільних же – лише частково. Розкрила значення шкільної бібліотеки у вихованні справжньої культурної людини в праці «Библиотечное дело» (1933) Н.Крупська [23].

На особливу увагу заслуговують праці визначного українського бібліотекознавця, освітнього діяча С.Сірополка, який крім теоретичних аспектів бібліотекознавства оприлюднив значний обсяг фактичних матеріалів про відкриття та розвиток народних, публічних, шкільних бібліотек тощо. 1937 року у Львові вийшла його монографія «Історія освіти України» – унікальне дослідження культурно-освітньої діяльності, яка провадилася впродовж століть на українських теренах. У праці приділено величезну увагу розвитку шкільних бібліотек [38].

1959 року побачив світ підручник істориків К.Абрамова і В.Васильченко «История библиотечного дела в СССР (до 1917 г.)». У ньому зроблено спробу узагальнення історії створення та розвитку бібліотек усіх типів. Попри те, що книгу присвячено історії бібліотек до Жовтневої революції 1917 року, вона багата водночас на фактичний матеріал, зокрема найповніше розкривалась історія розвитку публічних бібліотек. Підкреслимо, що згадуване видання – єдина робота, яка дає загальну, хоч і коротку картину виникнення й розвитку протягом століть різних типів бібліотек, серед них і шкільних книгозбірень [2].

З середини 1980-х рр. активізувалося вивчення історії бібліотек окремих типів, зокрема шкільних. Особливе місце посідала праця історика К. Абрамова «История библиотечного дела в СССР» (1980), де автор в одному з розділів висвітлив бібліотечну справу в другій половині XIX ст. й описав діяльність народних бібліотек при школах на території Росії [1].

Дослідник Б. Тебієв у статті «Внешкольное образование в России в конце XIX – начале XX в.» (1984) коротко виклав історію позашкільної освіти, наголошуючи, що вона відображала суспільний інтерес у поширенні мережі недільних шкіл, відкритті при них книгозбірень, заснуванні народних бібліотек і читалень, проведенні народних читань [41].

Аналіз праць радянських науковців засвідчує, що вони писалися на засадах марксистсько-ленінської ідеології. У цих роботах не розкриваються педагогічні засади роботи шкільних книгозбірень на теренах України окресленого нами періоду.

Після проголошення самостійності української держави посилилась увага сучасних істориків педагогіки до розвитку шкільної освіти України другої половини XIX ст. – початку XX ст. Це пояснюється, на нашу думку, передусім необхідністю об'єктивного висвітлення тих чи інших процесів на основі інформації з раніше недоступних джерел, бо в істориків педагогіки з'явилася можливість ввести до наукового обігу маловідомі або невідомі документи. Так, внеску вітчизняних педагогів у розвиток освіти і виховання присвячено наукові розвідки українських учених: Н.Антонець, Л.Березівської, Л.Бондар, Н.Гупана, Н.Дічек, С.Золотухіної, Т.Куліш, Н.Побірченко, О.Сухомлинської, Т.Філімонової та ін. Діяльність початкових і середніх навчальних закладів розглядуваного періоду, при яких створювалися бібліотеки, вивчали О.Бабіна, В.Білинська, Л.Бондар, І.Сесак, О.Сухомлинська, О.Шевчук та ін. У дослідженнях вищезгаданих учених побіжно й фрагментарно йдеться й про діяльність шкільних бібліотек.

Загальні питання історії бібліотечної справи, методики дослідження розвитку бібліотек загалом та окремих типів і видів книгозбірень – спеціальні (серед яких шкільні), публічні та національні – висвітлювалися Л.Дубровіною, В.Ільганаєвою, Т.Ківшар, О.Сухомлинською.

Помітним явищем педагогічної думки України став вихід навчального посібника за редакцією О.Сухомлинської «Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933» (1996). Книга дає пояснення витоків національного виховання, містить змістовні теоретичні положення, значний фактичний матеріал про розвиток української школи і педагогічної думки обраного нами періоду. У розділі «Освітня діяльність земств» висвітлено роль земств у організації шкільних бібліотек, яких до створення цих органів самоврядування в Україні не було [32].

Л.Березівська в монографії «Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.)» (1999) розглядає особливості відкриття народних бібліотек і читалень для сільського населення при земських школах [6]. І.Сесак у монографії «Освіта на Поділлі (друга пол. XIX – поч. XX ст.)» (1999) вперше висвітлює заснування й діяльність середніх навчальних закладів Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст., при яких створювалися шкільні книгозбірні [37].

У навчальному посібнику «Українська педагогіка в персоналіях» (2005) за редакцією О.Сухомлинської подано нариси про персоналії українських педагогів досліджуваного періоду (Х.Алчевської, Б.Грінченка, В.Дурдуківського, С.Русової, Я.Чепіги), в яких фрагментарно згадується про діяльність шкільних бібліотек в Україні другої половини XIX ст. – 20-х років XX ст. [43].

Значущим для нашого дослідження є посібник «Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття)» (2010), укладений авторським колективом українських учених за редакцією О.Сухомлинської. У розділах: Л.Березівська, О.Шевчук «Колегія Павла Галагана в контексті розвитку освіти в Україні (1871–1920)», Л.Бондар, В.Курило «Харківська жіноча недільна школа Х.Д.Алчевської (1862–1919)», О.Сухомлинська «Школа В.О.Сухомлинського в Павлиші (50–60-ті рр.)», Т.Філімонова «Київське дитяче містечко ім.В.І.Леніна», «Одеське дитяче містечко ім. III Інтернаціоналу» побіжно висвітлюються різні аспекти проблеми нашого дослідження [31].

Деякі аспекти розглядуваної теми фрагментарно розкрито в низці дисертаційних робіт істориків педагогіки. У кандидатському дослідженні «Педагогічні засади роботи бібліотек з учнівською молоддю в Західній Україні 1919–1939 рр.» (2009) І.Скоморовська проаналізувала стан дослідженості проблеми в історико-педагогічній літературі, здійснила ретроспективний аналіз змісту терміна «бібліотека», розкрила суть поняття «бібліотечна робота». Було висвітлено значення рідномовної літератури у вихованні української учнівської молоді Західної України в 20–30-х роках XX ст., встановлено вимоги до змісту й оформлення вітчизняних книг, розкрито зміст, форми й методи організації бібліотечної роботи з учнівською молоддю у шкільний та позашкільний час. Окреслено також перспективи творчого використання досвіду діяльності шкільних бібліотек на західноукраїнських землях 1919–1939 рр. у сучасній Україні [40]. Також тут варто згадати історико-педагогічні дисертації Л.Корж [21], Н.Коляди [19], А.Малько [27], в яких побіжно висвітлено діяльність шкільних книгозбірень.

У ході аналізу історіографії питання було з'ясовано, що обрану нами проблему роботи шкільних бібліотек в Україні (другої половини XIX ст. – 20-х років XX ст.) вивчають українські історики. Слід відзначити монографію бібліотекознавця Г.Погребняка «Становлення та розвиток дитячих бібліотек України» (2003). Автор розкрив історію створення бібліотек, зокрема при навчальних закладах, висвітлив внесок українських педагогів у розвиток дитячого читання [35]. Окремі питання досліджуваної теми знайшли відображення в низці інших публікацій. Так, дослідник А. Волинець у статті «Земські народні бібліотеки України у другій половині XIX століття» (1998) висвітлив один із головних напрямів діяльності земств – культурно-освітню роботу, що полягала в сприянні відкриттю національних шкіл, бібліотек-читалень, наповненню їхніх фондів книжками, проведенню народних читань. Наголошувалося також і на влаштуванні бібліотек при навчальних

зкладах [11]. У публікації «Мережа бібліотек Рівненщини в кінці XIX – на початку XX століття» (1998) історик І.Мілясевич у контексті висвітлення історії Рівненщини описала діяльність учнівської бібліотеки Рівненського реального училища та мережу земських бібліотек на Волині, серед яких найчисленнішими були шкільні книгозбірні [29]. Науковець Л.Домбровська у статті «Внесок Степана Сірополка у вивчення шкільних бібліотек» (2012) розкрила роль відомого бібліотекознавця й педагога С.Сірополка (1872–1959) у розвитку шкільних бібліотек в Україні другої половини XIX – початку XX століття [15].

Існує ряд дисертаційних робіт з історії України, які висвітлюють деякі аспекти обраної теми дослідження. Заслугове на увагу дисертація П. Рогової «Педагогічні бібліотеки України (другої половини XIX – 20-ті рр. XX ст.)». Автор вперше дослідила історію діяльності педагогічних бібліотек зазначеного періоду. Особливу увагу приділено аналізу розвитку різних видів книгозбірень у період українізації, зокрема шкільних бібліотек [36]. В.Мозгова [30] і С.Коляденко [20] розкрили становлення та розвиток бібліотек ліцеїв, їх типологію та фонди. Дисертанти Г.Бородіна [7], М.Зніщенко [17], Л.Лучка [24] окремі розділи своїх досліджень присвятили формуванню бібліотек початкових, середніх і вищих навчальних закладів, розкрили напрями їх діяльності. У дисертації А.Гуз «Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864–1914)» (1997) окреслено роль земських установ у розвитку бібліотек при земських початкових школах [13].

Для нашого дослідження вищезгадані дисертаційні роботи істориків цікаві з точки зору фактологічного матеріалу.

Аналіз історіографії проблеми показав, що організаційно-змістові характеристики діяльності шкільних бібліотек в Україні другої половини XIX ст. – 20-х років XX ст. – періоду, коли в результаті шкільного реформування змінювалися парадигми виховання учнів – досліджено недостатньо. З огляду на це коротко проаналізуємо систематизовані неопубліковані й опубліковані джерела з обраної нами проблеми.

Джерельну базу дослідження представлено нормативно-правовими документами: законодавчими й нормативними актами державних органів управління Російської імперії, Української Народної Республіки, Української Радянської Соціалістичної Республіки; постановами, розпорядженнями, циркулярами, статутами, положеннями, інструкціями Міністерства народної освіти; звітами земств Київської, Харківської, Полтавської та Чернігівської губерній, шкіл, гімназій, реальних училищ Київського, Харківського, Одеського учбових округів. У цих документах міститься інформація про роботу шкільних бібліотек.

Державні розпорядження, накази, правила, інструкції про відкриття бібліотек при навчальних закладах, змістовне наповнення їх фондів друкувались у «Сборнике законов и справочных сведений» В. Чарнолуського та «Журнале Министерства народного просвещения». Зокрема, на його сторінках вміщено Інструкцію інспекторам народних училищ губерній: Київської, Подільської й Волинської (1871 р.), згідно з якою в параграфі 17 йшлося про обов'язкове заснування при народних училищах учнівських книгозбірень.

Відомості про заснування бібліотек при навчальних закладах досліджуваного періоду містяться в щорічних виданнях «Огляд початкової народної освіти в Київській губернії» та численних звітах попечителя Київського учбового округу («Отчет о земских школах и земских внешкольных просветительных мероприятиях в Киевской губернии...», «Отчет о земских школах и земских внешкольных просветительных мероприятиях в Каневском уезде Киевской губернии...», «Отчет о земских училищах и внешкольных просветительных мероприятиях в Киевском уезде...»).

Книги «Ежегодник коллегии Павла Галагана с октября 1896 г. по 1 октября 1897 г.» (1897) [16] та «25-летие коллегии Павла Галагана в Киеве (1 октября 1871 г. – 1 октября 1896 г.) с портретами, рисунками, планами» (1896) за редакцією директора колегії П.Галагана А.Степовича [14] висвітлюють навчально-виховний процес приватного закладу і діяльність їхньої учнівської бібліотеки.

Перші узагальнення у працях про розвиток бібліотек, зокрема шкільних, з'явилися у 1890-х роках. Це «Внешкольное образование народа» В.Вахтерова [9], «Народные библиотеки и читальни» Н.Тулупова [42]. У працях було здійснено спробу показати причини появи й розвиток бібліотек, зокрема й шкільних, проаналізувати їх діяльність і класифікувати за різними критеріями. Досить вагомою працею другої половини XIX ст. є покажчик Г.Геннаді (1826–1880), що містить цінні відомості про діяльність бібліотек (зі шкільними включно), які існували на українських землях. Неабияку роль для нашого дослідження мають роботи істориків: Я.Абрамова «Наши воскресные школы: их прошлое и настоящее» (1900) [3], який висвітлює роботу недільних шкіл, зокрема описує бібліотеку Харківської приватної недільної школи Х.Алчевської; Н.Чехова «Народное образование в России» (1912) в розділі «Внешкольное образование» [34] та Б.Веселовського «История земства за сорок лет» (1912) [10]. У цих працях розкривалася роль земств у заснуванні шкільних бібліотек.

Аналіз історико-педагогічної літератури й публікацій у періодичних виданнях досліджуваного періоду дає підстави стверджувати, що в працях вітчизняних педагогів (Х.Алчевська, А.Гендрихівська, В.Дурдуківський, С.Русова, К.Ушинський, Я.Чепіга, С.Черкасенко та ін.) порушено чимало педагогічних питань, пов'язаних із вагомою роллю шкільних книгозбірень у вихованні молодого покоління. Загальні засади розвитку й діяльності народних бібліотек і читалень, шкільних бібліотек другої половини XIX – початку XX ст. висвітлено в працях істориків і бібліотекознавців: Д.Багалія, І.Білоконського, Д.Міллера, О.Пругавіна, С.Сірополка, М.Сумцова, Г.Фальборка, В.Чарнолуського. Варто зупинитися на постаті С. Сірополка, заслуга якого полягає в розробці основної класифікації народних бібліотек і їхніх читацьких категорій за віком, фахом та соціальним станом читачів. У статтях «Школа і книжка» (1910) [39], «Ученические библиотеки» (1914) [33] історик висвітлює значення шкільної бібліотеки для здійснення навчально-виховного процесу.

Істотний інтерес для нашого дослідження відіграють статті, що окреслюють певні аспекти обраної для розгляду проблеми. Так, дослідник П. Казанцев у публікації «Школьные библиотеки» (1911) [18] висвітлює значення бібліотек навчальних закладів і їх організацію. Про роботу шкільних бібліотек, їх комплектування та роль у формуванні читацьких інтересів учнів окреслюють статті Я.Абрамова «Очерки современного земства: земство и народное образование» (1889) [4], В.Акимова «Постановка учебного дела в земских школах (1916) [5], Н.Бунакова «Сельская школа и народная жизнь: наблюдения и заметки сельского жителя» [8] та Н.Кривободрова «О пополнении школьных библиотек» (1916) [22]. У роботі «Книга в деревне и роль школы в ее распространении» (1908) Н.Малиновський на підставі особистих спогадів і об'єктивних даних висвітлює історію розповсюдження книги в селі, підкреслюючи при цьому ту роль, яку може відіграти в цій справі народна школа зі своєю шкільною бібліотекою за умови докорінної переробки її каталогу й оновлення її складу, а також описує незадовільний стан фондів шкільних бібліотек [25].

Не можна не відзначити ролі підручників, посібників з історії педагогіки, теорії організації бібліотечної справи, а також довідкових видань (енциклопедій, словників, довідників, каталогів) у розкритті окресленої нами проблеми.

Висновки... Отже, історіографічний огляд проблеми дає підстави стверджувати, що попри наявну кількість досліджень, які опосередковано стосуються діяльності шкільних бібліотек в обраних територіальних і хронологічних межах, поза увагою науковців залишається ряд питань про організацію, зміст, методи й форми роботи шкільних бібліотек в Україні другої половини XIX ст. – 20-ті роки XX ст. На основі виявленої джерельної бази про це будемо писати в наступних публікаціях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР : учеб. для библ. фак. ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов / К. И. Абрамов. – 3-е изд. – М., 1980. – 352 с.
2. Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР (до 1917 года) : учеб. для студ. библ. ин-тов / К. Абрамов, В. Васильченко. – М. : Сов. Россия, 1959. – 200 с.
3. Абрамов Я. В. Наши воскресные школы. Их прошлое и настоящее / Я. В. Абрамов. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1900. – 352 с.
4. Абрамов Я. В. Очерки современного земства : земство и нар. образование / Я. В. Абрамов // Рус. мысль. – 1889. – Кн. 3. – С. 142–172.
5. Акимов В. В. Постановка учебного дела в земских школах / В. В. Акимов // Изв. по нар. образованию. – 1916. – Ч. 49, май. – С. 113–172.
6. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. Д. Березівська – К. : Молодь, 1999. – 191 с.
7. Бородіна, Г. Мережа бібліотек Півдня України: формування та тенденції розвитку (XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. / Бородіна Галина Григорівна. – К., 2003. – 228 с.
8. Бунаков Н. Сельская школа и народная жизнь : наблюдения и заметки сельского жителя / Н. Бунаков // Русс. нач. учитель. – 1889. – № 8/9. – С. 265–279.
9. Вахтеров В. П. Внешкольное образование народа / В. П. Вахтеров. – М. : Т-во И.Д. Сытина, 1896. – 380 с.
10. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет : [в 4 т.]. Т. 1. Бюджет. Медицина. Общественное призрение. Образование. Систематический указатель литературы по земским вопросам / Борис Веселовский. – СПб. : О. Н. Попова, 1909. – 724 с., 2 л. карт. – Библиогр.: с. 593–628.
11. Волинець А. Земські народні бібліотеки України у другій половині XIX століття / А. Волинець // Бібліотека. Інформація. Суспільство : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., 20–22 жовт. 1998 р. / Нац. парлам. б-ка України ; голов. ред. В. Бабич. – К. : [б. в.], 1998. – С. 70–73.
12. Волинець А. А. Становлення та розвиток публічних бібліотек в Україні (XIX – початок XX століття) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Волинець Анжела Андріївна. – К., 1998. – 199 с.
13. Гуз А. М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864–1914) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гуз Анатолій Михайлович. – К., 1997. – 205 с.

14. 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве (1 октября 1871–1 октября 1896 года) / под ред. директора Коллегии П. Г. А. И. Степовича. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1896. – 338, 71 с.
15. Домбровська Л. В. Внесок Степана Сірополька у вивчення шкільних бібліотек / Л. В. Домбровська // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 74–78. – Бібліогр.: 14 назв.
16. Ежегодник коллегии Павла Галагана с 1-го октября 1896 г. по 1-е октября 1897 г. – К.: [б. и.], 1897. – 354 с.
17. Зніщенко М. П. Становлення та розвиток бібліотек для дітей в Україні (1900–1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08. / Зніщенко Микола Павлович. – К., 1998. – 182 с.
18. Казанцев П. Школьные библиотеки / П. Казанцев // Русс. шк. – 1911. – № 4. – С. 97–109.
19. Коляда Н. Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) : дис. ... канд. наук : 13.00.01 / Коляда Наталія Миколаївна. – К., 2004. – 241 с.
20. Коляденко С. М. Зміст та організація діяльності Кременецького ліцею як осередку освіти на Волині (1805–1833 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Коляденко Світлана Миколаївна. – К., 1997. – 144 с.
21. Корж Л. Освітня діяльність земств Харківської губернії (кінця XIX ст. – на початку XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Корж Лариса Вікторівна. – Суми, 1999. – 190 с.
22. Кривободров Н. А. О пополнении школьных библиотек / Н. А. Кривободров // Школа и жизнь. – 1916. – № 6. – С. 4–5.
23. Крупская Н. К. Библиотечное дело: библиотечное дело в РСФСР. Детская книга и детская библиотека / Н. К. Крупская. – М.-Л. : Соцэкгиз, 1933. – 156 с.
24. Лучка Л. М. Бібліотеки у культурно-освітньому просторі Катеринославщини другої половини XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лучка Людмила Миколаївна. – Дніпропетровськ, 2010. – 220 с.
25. Малиновский Н. Книга в деревне и роль школы в ее распространении / Н. Малиновский // Вестн. воспитания. – 1908. – № 8. – С. 133–149.
26. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська [та ін.]. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.
27. Малько А. Концепція розбудови шкільної бібліотеки в контексті інформатизації суспільства : дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / Малько Алла Олександрівна. – К., 1995. – 214 с.
28. Медынский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Медынский. – СПб. : Изд. авт., 1913. – VI, 249 с. – Библиогр.: с. 244–249. – То же. – 2-е изд., знач. доп. и перераб. – М. : Наука, 1916. – VIII, 327 с. – Библиогр.: с. 320–327.
29. Мілясевич І. В. Мережа бібліотек Рівненщини в кінці XIX – на початку XX століття / І. В. Мілясевич // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 6. – С. 21–29.
30. Мозгова В. Бібліотеки ліцеїв України: становлення та розвиток (XIX–XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Мозгова Валентина Петрівна. – К., 2000. – 20с.
31. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 444 с.
32. Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933 : навч. посіб. / О. В. Сухомлинська [та ін.]; за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
33. Народное образование в земствах : основы орг. и практика дела : сборник / под ред. Е. А. Звягинцева [и др.]. – М.: Задруга, 1914. – 443 с.
34. Народное образование в России с 60-х годов XIX в. / сост. Н. В. Чехов. – М. : Польза В. Антик и К., 1912. – 223 с.
35. Погребняк Г. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України / Г. Погребняк. – К., 2003. – 92 с.
36. Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. / Рогова Павла Іванівна; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – 266 с.
37. Сесак І. В. Освіта на Поділлі : у 2 ч. / І. В. Сесак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. – Ч. II. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. – 184 с.
38. Сірополько С. Історія освіти на Україні / Степан Сірополько. – Л., 1937. – 912 с.
39. Сірополько С. Школа і книжка / С. Сірополько // Світло. – 1910. – Кн. 4. – С. 3–6.
40. Скоморовська, І. А. Педагогічні засади роботи бібліотек з учнівською молоддю в Західній Україні (1900–1939 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Скоморовська Ірина Анатоліївна; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2009. – 280 с.
41. Тебиев Б. К. Внешкольное образование в России в конце XIX – начале XX вв. / Б. К. Тебиев // Сов. педагогика. – 1984. – № 4. – С. 98–104.
42. Тулупов Н. В. Народные библиотеки и читальни / Н. В. Тулупов. – М., 1896. – 46 с.
43. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К., 2005. – Кн. 1. – 624 с.

Аннотация

Е.В.Покусова

Педагогические основы работы школьных библиотек в Украине (вторая половина XIX в. – 20-е годы XX в.): историографическая и источниковая база исследования

В статье проанализированы историографическую и родниковую основу исследования педагогических принципов работы школьных библиотек в Украине (вторая половина XX в – 20-е годы XX в.). Прослежены условия развития историографии данной проблемы. Проанализированы труды советских, российских и

украинских историков педагогики и историков, освещены их педагогические и исторические взгляды относительно развития ученических библиотек указанного периода. Охарактеризованы подобранные источники исследования, а также определены перспективы в изучении предложенной проблемы.

Ключевые слова: историография проблемы, родниковая база, историко-педагогические исследования, школьные библиотеки Украины.

Summary
O.V.Pokusova

***Pedagogical Bases of School Libraries in Ukraine Work (the Second Half of the XIX Century – 1920-s):
Historiobiographic and Source Base of the Research***

The article analyzes the historiography and source base of the research of pedagogical principles of work of school libraries in Ukraine (the second half of the twentieth century – 1920-s). It traces the conditions of development of historiography of the problem. The works of Soviet, Russian and Ukrainian historians and historians of pedagogy are analyzed, their pedagogical and historical views on the development of student libraries of the mentioned period are cleared up. The selected sources of research are characterized and perspectives in the study of the proposed problem are defined.

Key words: historiography of the problem, source base, historical and pedagogical research, school libraries of Ukraine.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК: 37.035.4–053.66.001.8(045)

О.В.ПОЛІЩУК,
кандидат педагогічних наук
(м.Хмельницький)

**Історіографічний аналіз проблеми правового виховання молодших підлітків
загальноосвітніх навчальних закладів**

У статті автором розглянуто теоретичні засади правового виховання учнівської молоді. Подано цілісне уявлення про важливість, складність цієї проблеми через інтеграцію наукових робіт з філософії, педагогіки, психології, соціології. На основі аналізу науково-педагогічних джерел розкрито сутність правового виховання молоді на сучасному етапі. Висвітлено різні підходи до тлумачення поняття «правове виховання». Проаналізовано специфіку правового виховання учнів, його зміст, концепції, мету, цілі, завдання, методологічні засади у світовій та вітчизняній педагогічній думці. Акцентовано увагу на взаємозв'язку правового виховання з правовою культурою та правовою свідомістю особистості.

Ключові слова: право, виховання, правове виховання, правосвідомість, правова культура, молодші підлітки, джерельна база дослідження.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Протиріччя між декларованими ідеями гуманізму і сучасними життєвими реаліями, знецінення моральних ідеалів і принципів, недосконалість чинного законодавства призвели до правового примітивізму певної частини учнівської молоді. Саме тому великого значення набуває правове виховання школярів, а особливо молодших підлітків. Адже саме молодший підлітковий вік дуже важливий етап соціалізації особистості, коли процес опанування і засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки поєднується з поступовим переводом їх у особистісні установки і ціннісні орієнтації.

Аналіз досліджень і публікацій... Основні положення та ідеї правового виховання висвітлюються у багатьох наукових працях філософів (А.Васильєва, Г.Іпполітова, В.Рибнікова, М.Хачатуряна В.Чефранова), юристів (В.Головченка, М.Костицького, Г.Міньковського, В.Лапаєвої), соціологів (В.Котюка, В.Щегорцова), педагогів (В.Загревої, І.Запорожана, В.Юви, Л.Кузьменко, О.Пометун, В.Оржеховської, М.Подберезького, Л.Твердохліб, Н.Ткачової, М.Фіцули), психологів (М.Аралової, В.Вінс, С.Воронової, Я.Гошовського). Однак, як свідчить аналіз наукових публікацій, особливості правового виховання молодших підлітків висвітлена недостатньо.

Формулювання цілей статті... Метою нашої статті є висвітлення історіографії правового виховання молодших підлітків загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу... Отримання відповіді на питання сучасності пов'язане із вдумливим осмисленням минулого, об'єктивною оцінкою історичних реалій, вивченням історичних коренів, ідей правового виховання, фактів, теорії, концепції, досвіду педагогів минулих років.

Аналіз історико-педагогічної та сучасної наукової літератури свідчать про те, що окремі аспекти проблеми правового виховання молоді були предметом вивчення науковців. У працях з філософії,